

<https://doi.org/10.15407/rksu.41.005>

УДК 01:[94+008](477)(092)

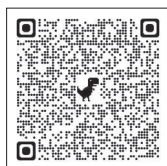
Володимир Попик, доктор історичних наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту біографічних досліджень,
Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського
(Київ, Україна)

ORCID: 0000-0001-8746-1026

E-mail: volodymyrpopyk317@ukr.net

КОЛЕКТИВНИЙ ПОРТРЕТ УКРАЇНИ: ІСТОРИКО-МЕМОРІАЛЬНІ ЗБІРНИКИ, ПРИСВЯЧЕНІ ВИДАТНИМ ДІЯЧАМ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ

Метою дослідження є аналіз найбільш значимих видань, які репрезентують колективний портрет знакових постатей вітчизняної історії і культури, узагальнення досвіду створення історико-меморіальних біографічних збірників, засад, які визначали їхні характер та добір імен достойників, стиль, форми й засоби представлення персоналій. Зазначене є необхідним для розуміння місця і значення таких видань як пам'яток суспільного життя і книговидавничої справи, визначення науково-методичних та інформаційних принципів подальшого розвитку роботи з поширення знань про визначних українців. **Методологія** дослідження ґрунтується на застосуванні принципів історизму, засадах хронологічного, ретроспективного, проблемно-тематичного аналізу, джерелознавчих, історіографічних та книгознавчих методів аналізу історико-меморіальних збірників як відображення суспільних процесів та як пам'яток вітчизняної книжкової культури. **Наукова новизна**. Вперше історико-меморіальні біографічні збірники, їх видову і жанрову специфіку, ідейне спрямування, добір персоналій, особливості композиційної побудови розглянуто як яскравий феномен вітчизняного книговидання, що заслуговує на окрему увагу. **Висновки**. Обґрунтовано, що історико-меморіальні збірники становлять

Цитування: Попик В. Колективний портрет України: історико-меморіальні збірники, присвячені видатним діячам історії і культури. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2026. № 2 (41). С. 5—26. <https://doi.org/10.15407/rksu.41.005>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2026. Стаття опублікована за умовами відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

6 особливий вид біографічної друкованої продукції, не тотожний довідковим виданням — словникам, довідникам, покажчикам. Характерними ознаками, що вирізняють їх серед інших видів біографічної літератури, є спрямованість не на подання структурованої інформації, а на репрезентацію України в образах знакових постатей, з якими пов'язані уявлення про історію, боротьбу за утвердження національних інтересів і національної державності, суспільне життя, розвиток культури, науки і техніки, освіти, літератури і мистецтва, інші сфери життєдіяльності суспільства, а також на представлення окремих історичних регіонів, міст і областей.

Ключові слова: історико-меморіальні збірники, біографіка, знакові імена української історії і культури, колективний портрет нації.

Актуальність теми дослідження. В європейській і світовій книжковій традиції особливе місце належить випуску репрезентативних історико-меморіальних біографічних збірників, присвячених найбільш важливим, знаковим постатям діячів історії і культури різних народів, імена яких є символами їх національного і державного самоствердження. Характер та призначення подібних видань-меморіалів, принципи побудови, а незрідка й поліграфічне виконання суттєво відрізняють їх від довідкових біографічних праць. Презентуючи колективний портрет достойників нації, такі видання завжди виконують не лише інформаційну, але особливу, піднесену суспільну й духовну функцію, виступають своєрідним маніфестом її ствердження як окремого самостійного суб'єкта світового цивілізаційного поступу, є символом національної гордості, духовного самоусвідомлення, культурної самодостатності, політичної волі, повноти й багатства суспільного життя. Недарма чимало з таких видань ставали справжніми резонансними подіями національно-патріотичного звучання у громадському житті, предметом загального суспільного інтересу.

Історія і сучасність українського біографічного книговидання являють чимало подібних видавничих проєктів — як відомих широкому читаючому загалу, так і знаних нині лише серед фахівців — істориків, біографів та бібліографів. Водночас сталося так, що вітчизняні дослідники, звертаючись до таких видань, здебільшого недооцінюють їхні видову окремішність, а також значення як пам'яток суспільного поступу і книжкової культури, схилиються до віднесення їх до загального обширу науково-довідкових біографічних праць. У наш час цьому сприяє ще й тенденція до зростаючої видової невизначеності творів друку. Усе це обумовлює необхідність дослідницьких зусиль, спрямованих на аналіз особливого місця і значення історико-меморіальних біографічних збірників у розвитку біографічного книговидання, їхніх питомих рис, тенденцій еволюції, сучасного стану, вироблення рекомендацій щодо подальших перспектив випуску.

Аналіз досліджень і публікацій. Традиціям, сформованим в Україні та в українській діаспорі, досвіду, набутому в підготовці й випуску знакових

для розвитку науки і культури історико-біографічних видань, присвячено чимало праць. Проте здебільшого йдеться про біографічні та бібліографічні словники й довідники, завданням яких є не зосередження на головних іменах, а навпаки, інтеграція відомостей про якомога більш широке коло діячів України — в загальному чи проблемно-тематичному обширі, або ж про літературу, присвячену окремим персоналіям чи групам персоналій, окресленим за тематичним або галузевим принципом. Хоча найвідоміші українські історико-меморіальні біографічні збірники неодноразово згадувалися у працях В. Чижка [50], С. Ляшко [42], В. Попика [45, 46] та інших авторів [34], питання щодо їх видових особливостей, місця в розвитку вітчизняної традиції біографічного книговидання, наукової, культурної, суспільної значимості спеціально майже не розроблялися.

Метою дослідження є окреслення й аналіз кола найбільш значимих видань, які репрезентують колективний портрет знакових постатей вітчизняної історії і культури, узагальнення досвіду створення історико-меморіальних біографічних збірників, ідейних засад, які визначали їхні загальний характер і добір імен достойників, стиль і форми представлення матеріалів. Зазначене є необхідним для розуміння місця і значення таких видань як пам'яток книговидавничої справи в обширі біографічної літератури, визначення завдань та перспектив, науково-методичних та інформаційних засад подальшої роботи з поширення знань про відомих українців, використання в цій сфері новітніх інформаційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Традиція створення історико-меморіальних збірників, присвячених знаковим іменам націй і держав у Європі, є досить давньою. Генетично вона пов'язана ще з античною, середньовічною і ренесансною біобібліографікою — творами, автори яких у життєписах достойників увічнили імена визначних мислителів, політиків, митців, прославляючи людську велич особистості, діяння, творчі здобутки насамперед як настанову для наслідування наступними поколіннями. По суті, із цього джерела виросла згодом і довідкова біографіка. Однак існують засадничі риси, які принципово виокремлюють історико-меморіальні біографічні збірники із загалу власне довідкової літератури. Йдеться, насамперед, про їхнє особливе призначення. За Нової доби, коли розпочався широкий випуск історико-меморіальних біографічних збірників, вони були спрямовані не на подання довідкової наукової інформації, а на створення репрезентативних колективних портретів найбільш важливих, знакових постатей країни, нації, держави, їх історії, науки, культури і мистецтва. Не будучи в абсолютній своїй більшості науковими виданнями, вони радше набували значення своєрідних маніфестів, які утверджували національне самосвідомлення, окреслювали пантеони найважливіших імен великих співвітчизників, сприяючи тим самим самоствердженню нації як самостійного суб'єкта світової історії.

Суттєво різняться від формату довідкової літератури й самі засади організації та структурної побудови історико-меморіальних біографічних збірників. Особливо прикметною рисою їх є переважне групування представлених імен не за абеткою, а за хронологічними чи тематичними принципами, або ж за значимістю персоналій у контексті національних цінностей. Таким виданням притаманна яскраво окреслена національно-патріотична спрямованість. Чимало з них позначені й особливими формами комунікації з читацькою аудиторією, поєднанням науково-популярного викладу з піднесеною емоційністю й образністю, зокрема застосуванням літературно-художніх прийомів. Ці риси незрідка доповнюють і невластиві суто довідковій літературі особливості поліграфічного виконання та графічного дизайну, багатство ілюстративного матеріалу.

Отже, загалом історико-меморіальні біографічні збірники є окремим яскравим феноменом у розвитку книжкової культури і тим заслуговують на особливу увагу. Дослідницький, а для сучасних видавців, редакторів, дизайнерів також і неабиякий практичний інтерес становить еволюція цього виду видань у просторі й часі. Характерною рисою є постійне розширення уявлень про їхній проблемно-тематичний діапазон. Поряд з виданнями загальнонаціональної спрямованості ще з XIX ст. у багатьох країнах розвинулася практика випуску збірників і альманахів регіональних, галузевих, тематичних, а також орієнтованих на репрезентацію сучасних політичних та ділових еліт.

Аналізуючи і світову, й українську практику, варто звернути увагу на кращі зразки історико-меморіальних біографічних збірників, закладені в них засадничі світоглядні та комунікативні принципи, що обумовлювали їхнє резонансне звучання в суспільному житті, вагому роль у піднесенні культури, національного самоусвідомлення народів.

У Західній Європі одним з перших вагомих зразків такої яскраво позначеної національно-патріотичними ідеалами літератури стала видана в 1807 р. книга відомого іспанського поета, критика, історика і політичного діяча Мануеля Хосе Квінтани (1772—1857) «Життєписи славетних іспанців» («*Vidas de los Españoles célebres*»). Вміщені в ній нариси, присвячені визначним постатям минулого, в сумі склали узагальнений образ країни і стали маніфестом духовних цінностей нації. Ця книжкова пам'ятка, яка згодом перевидавалася в розширеному вигляді, не лише на два століття стала справжньою «візитною карткою» Іспанії, але справила помітний вплив на розвиток жанру біографічних книг-меморіалів у світі. Впродовж наступних десятиліть прикладів подібних видань з'явилося чимало, насамперед в Італії, Німеччині, Великій Британії, США. Не залишилася осторонь і Україна, хоча, знаходячись під нівелюючим її національні інтереси політичним тиском, вона змогла вступити на цей шлях значно пізніше від пануючих над нею імперських метрополій — Російської та Австро-Угорської.

Ідеї створення видань, які б зібрали воедино і представили громадськості пантеон найвизначніших достойників України, беруть початок з першої половини XIX ст., коли молоде покоління гуманітаріїв — І. Срезневський (1812—1880), М. Маркевич (1804—1860), М. Максимович (1804—1873), М. Костомаров (1817—1885) — розгорнуло публікацію біографічних розвідок і нарисів про видатних діячів Козаччини. На ґрунті зростання суспільного інтересу до постатей української історії, усвідомлення необхідності виокремлення їхніх імен з потоку офіційної російської імперської історії у 1844 р. було видано перший, унікальний збірник гравірованих портретних зображень діячів Козацької доби [5]. Опубліковані у ньому портрети з колекції П. Бекетова, за висновками Г. Юхимця та І. Цинковської, майстерно і в більшості доволі близько до відомих автентичних іконографічних джерел [53] репрезентували образи 42 достойників України — гетьманів, представників знаних козацьких родів, діячів Церкви, культури та мистецтва, письменників. Саме портрети із цього альбому згодом набули значення іконографічної традиції, вони й до нашого часу вміщуються в численних наукових і популярних виданнях, представлені в електронних ресурсах і колекціях.

Пізніше, вже на тлі широкого розвитку в Україні історико-біографічних досліджень, відомий шанувальник української старовини В. Тарновський (1838—1899) виступив з ініціативою видання багатотомника, який би поєднав історико-біографічні нариси про знаних діячів України, з публікацією їхніх портретів. Перший і, на жаль, єдиний його випуск, що здобув відповідно до тодішніх жорстких цензурних вимог назву «Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах», вдалося видрукувати в Києві в 1885 р. [6]. Він увібрав 10 написаних В. Антоновичем нарисів про найбільш знаних українських гетьманів та сотників, що супроводжувалися двадцятьма портретними зображеннями з колекцій В. Тарновського (портрети олією), а також В. Милорадовича та А. Лазаревського (гравіровані портрети). Нині примірники цього рідкісного видання є в небагатьох бібліотечних зібраннях України, зокрема в Національній бібліотеці України імені В.І. Вернадського, а цифрову версію примірника НБУВ представлено в електронній бібліотеці «Україніка» (URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0000041>). Тексти статей та портретні зображення із цієї книги знаходяться у вільному доступі в різних форматах на багатьох вітчизняних веб-сайтах.

Спільною рисою згаданих нами видань є обмеження їхнього проблемно-тематичного діапазону постатями Козацької доби. Вагому, хоча й не до кінця послідовну роль у репрезентації українцям попередньої — Княжої доби відіграв опублікований упродовж 1873—1888 рр. тритомник М. Костомарова «Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей», значна частина якого була присвячена саме діячам України. Пізніше, коли

завдяки історичній концепції М. Грушевського спадщина давнього Києва стала незаперечно розумітися як невід'ємна частина української національної історії, в буремний час постання української державності, у Львові в 1918 р. О. Барвінським було здійснене перевидання більшої частини матеріалів зі згаданої праці М. Костомарова під назвою «Історія України в життєписах головніших її діячів» [40]. Чи не вперше в історико-біографічній літературі йшлося про повернення Україні імен державців Княжої доби — Володимира Святого, Ярослава Володимировича, Володимира Мономаха. Ряд знакових для України постатей було продовжено іменами преподобного Феодосія Печерського, князів Данила Галицького та Костянтина Острозького і далі органічно поєднано з посталями гетьмана Богдана Хмельницького та його наступників, церковних діячів і провідників української культури — П. Могили, Л. Барановича; І. Гаятовського, Є. Славинецького, Д. Туптала, Ф. Прокоповича.

На жаль, атмосфера другої половини XIX ст., позначена жорсткими гоніннями проти української культури, не сприяла підготовці репрезентативних видань про діячів нової України — доби Українського національного відродження. Звісно, персоналії багатьох відомих українців посідали чільне місце в доволі численних на той час біографічних збірниках, присвячених державним, громадським діячам, ученим, літераторам, митцям, які виходили друком у Росії. Але тим самим вони залучалися до надбання імперії, що прагнула до уніфікації свого політичного й етнокультурного простору.

В Україні окреслення уявлень про коло найвизначніших діячів нового українського письменства, а з ним і гуманітаристики загалом, репрезентація їхніх персоналій громадськості відбувалися дещо інакше. Значну роль у цих процесах відіграла публікація в 1884 р. у Києві «Очерков истории украинской литературы XIX столетия» М. Петрова [43]. Ця ґрунтовна наукова праця, хоча й випущена відповідно до цензурних вимог російською мовою, але з чітким визначенням у назві — «української літератури», за своєю структурною побудовою і формою подання матеріалу наближалася саме до збірників біографій. Основу її склали нариси про окремих українських письменників та відомих учених-гуманітаріїв. Саме в цій книзі було вперше вибудовано у хронологічній послідовності ряд найважливіших для української літератури імен: І. Котляревський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, М. Максимович, О. Бодянский, М. Гоголь, Є. Гребінка, М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Панас Мирний, М. Кропивницький, М. Старицький, в оточенні ще близько двадцяти менш відомих нині їхніх сучасників.

Початок XX ст. знаменувався розширенням проблемно-тематичного діапазону історико-меморіальних збірників. У 1901 р. побачила світ книжка з красномовною назвою «Корифеї української сцени» [10], яка вмістила на-

риси про М. Кропивницького, М. Старицького, І. Тобілевича (Карпенка-Карого), М. Лисенка, Г. Затиркевич-Карпинську, М. Тобілевича (Садовського) й П. Тобілевича (Саксаганського). Репрезентації визначних сучасників — М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика, Р. Сембратовича була присвячена й опублікована М. Лозинським у Львові в 1910 р. та розрахована на широке коло читачів книга «Люди : Біографічно-літературні нариси» [12].

Десятиліття, що настали після поразки Українських визвольних змагань 1917—1921 рр., висунули на порядок денний завдання поглибленого аналізу етапів розвитку українського національного руху, а разом — представлення громадськості колективного портрета його провідників. Знаковою подією на цьому шляху став вихід у світ у 1936—1937 рр. у Львові двотомника К. Левицького (1859—1941) «Українські політики. Сильвети наших давніх послів і політичних діячів» [11]. В ілюмінованих портретами нарисах, присвячених праці кількох поколінь активних діячів національного руху на землях Західної України від часу Весни народів 1948 р. і до початку Першої світової війни, К. Левицький представив незнану до того часу вітчизняною видавничою практикою за кількісним діапазоном галерею з майже п'ятдесяти постатей, зокрема М. Куземського, Ю. Лаврівського, С. Качалу, Володимира і Олександра Барвінських, Ю. Романчука, Є. Олесницького, Т. Окуневського, Є. Левицького, В. Охримовича, Л. Бачинського, К. Трильовського, І. Добрянського, М. Василька, С. Смаль-Стоцького, І. Белея, А. Шептицького, Є. Петрушевича. Проте недоліком двотомника стало зосередження лише на іменах тих, хто були депутатами-послами Віденського парламенту або Галицького сейму. Тому поза увагою залишилося чимало ключових постатей, зокрема І. Франко. Значною мірою двотомна праця К. Левицького стала згодом основою для укладеного С. Волинцем і опублікованого в 1965 р. у Вінніпезі (Канада) збірника «Передвісники і творці Листопадового Зриву» [18]. Він охоплює 36 біографічних нарисів — практично те саме коло знакових імен борців за українську справу на Галичині.

Загалом зусиллями наукових і культурних установ української діаспори в різні часи було випущено не так вже й багато спеціальних біографічних історико-меморіальних збірників, оскільки в їхній діяльності переважали інші дослідницькі й видавничі пріоритети: випуск журналів, монографій, документальних публікацій, календарів. Видання біографічних збірників певною мірою було розпорошеним і спорадичним. Здебільшого вони й до цього часу мало відомі широкому вітчизняному читачеві, хоча деякі з них перевидано нині в Україні, а їхні електронні версії оприлюднені в мережових бібліотеках, насамперед таких, як «Diasporiana», «Чтиво», «Україніка», «Українська культура». Наведемо тут лише стислу хроніку випуску найбільш приметних з видань, які побачили світ за межами Батьківщини.

У 1942 р. за сприяння Українського видавничого товариства в Канаді опубліковано підготовлений О. Луговим унікальний за своїм інформаційним

наповненням збірник «Визначне жіноцтво України: історичні життєписи у чотирьох частинах» [13], який увібрав нариси різного формату й обсягу про кількості славних жінок від давнини до ХХ ст., насамперед письменниць і акторок, учасниць українського і національного руху. У 1962 р. у Римі побачила світ книга І. Назарка «Київські і Галицькі митрополити», що складалася з 28 нарисів про церковних ієрархів від кінця ХVI і до середини ХХ ст. [16]. Чотирма роками опісля в Нью-Йорку видавництво «Свобода» видало друком книгу В. Кедровського «Обриси минулого: Деякі останні діячі українофіли напередодні революції 1917 року» [7], що вмістила біографічні нариси, присвячені, зокрема, М. Чернявському, О. Кандибі (Олесью), О. Кошицю, Є. Чикаленку. У 1962 р. у Буенос-Айресі М. Гаврилюком у книзі «Українські композитори» опубліковано розраховані на широкий читачий загальний нариси про чотирьох митців Київської школи — О. Кошиця, М. Лисенка, М. Леонтовича, К. Стеценка [25].

Без перебільшення, знаменною подією в суспільно-політичному й духовному житті світового українства стала талановито зібрана Ю. Луцьким і опублікована у США в 1989 р. збірка «Самі про себе» [21]. Маючи підзаголовок «Автобіографії видатних українців ХІХ століття», вона є не зовсім зібранням власне автобіографій в їх класичному вигляді. Розділи, присвячені Т. Шевченку та П. Кулішеві, змушений був написати сам упорядник. У той же час персоналії М. Костомарова, М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Барвінського, С. Русової, К. Михальчука, О. Потебні, І. Нечуя-Левицького, М. Старицького, Г. Журби, І. Франка, Б. Лепкого, С. Смоль-Стоцького представлені їхніми власними, автентичними документами (автобіографії, записки, споми́ни, есе).

На Батьківщині за часів панування радянського тоталітарного режиму видання біографічних історико-меморіальних збірників патріотичної, українознавчої спрямованості надовго припинилося. Практично не було випущено жодних збірників, які б розкривали в доступних різним читачьким аудиторіям образах колективний портрет діячів української історії і культури крізь віки. Натомість величезного масштабу набув видрук парадного типу видань, присвячених учасникам революційного руху, героям воєн, передовикам виробництва. Їхньою загальною прикрою ознакою стали ідеологічна заангажованість і витіснення в загалом трафаретних за побудовою статтях на узбіччя реальних біографій і людських рис персоналій.

Проте на цьому тлі були й окремі винятки. У 1947 р. київське видавництво «Мистецтво» опублікувало книжку С. Тобілевич «Корифеї українського театру» [24], в якій вміщено нариси про М. Кропивницького, М. Старицького, П. Саксаганського, М. Заньковецьку, І. Тобілевича (Карпенка-Карого), М. Садовського. Вісім років потому (але ще до початку ліберальної «відлиги») в тому ж видавництві побачила світ книга Й. Кисельова «Театральні портрети: Нариси про майстрів української радянської сцени» [8],

присвячені Г. Юрі, А. Бучмі, М. Крушельницькому, І. Мар'яненку, Н. Ужвій, Ю. Шумському, В. Чистяковій, О. Сердюку, В. Добровольському.

Доволі характерним для 1950-х років був випуск численних біографічних збірників та словників і довідників, присвячених діячам науки. Однак крім пізнавального навантаження вони мали ще й ідеологічне: під «вітчизняною» наукою розумілася найперше російська. Наприклад, у підготовленій Б. Мазурмовичем й І. Шульгою книзі «Видатні вітчизняні зоологи» [14] із 42 імен учених власне українських було лише шість.

Певні послаблення ідеологічного тиску, які почалися на рубежі 60-х років, на біографічній літературі, особливо на представленні імен діячів української історії та культури, мало позначилися в позитивному плані. Біографіка фактично до самого розпаду СРСР залишалася чи не найбільш табуйованим напрямом української гуманітаристики. Спробам видавати історико-меморіальні збірники, які б репрезентували колективний портрет України крізь віки, її знакові імена, чинився особливий спротив. Звичайно, і за таких умов зусиллями авторських колективів і видавців створювалися окремі книги, які яскраво репрезентували інтелектуальний і духовний потенціал України. До числа таких видань належав, зокрема, ілюстрований однотомник «Майстри української радянської сцени» [15], який представив понад 230 видатних митців. Хоча й означений у вихідних даних як «довідник» і структурований за абетковим принципом, він за своїми видовими характеристиками, розлогим стилем викладу біографій митців, безперечно, належав швидше до біографічних збірників.

Із часів національно-демократичного піднесення 80-х років ХХ ст., а особливо з перших років незалежності України перед науковцями, літераторами і журналістами постали завдання відродження історичної пам'яті народу, повернення українцям знакових постатей національної історії. При цьому йшлося спочатку не про цілісне перевидання присвячених їм праць істориків і літераторів, а насамперед про підготовку на їх основі науково-популярних видань — збірників, альманахів, які би розкрили велич людського потенціалу України крізь віки, головні імена національного пантеону, репрезентували колективний портрет визначних діячів вітчизняного минулого.

Закономірним стало звернення видавців насамперед до постатей Козацької доби, які сприймалися як символ героїчної боротьби за незалежність. Однією з перших книг, які побачили світ на зорі незалежності, став збірник історичних портретів «Гетьмани України» [29], підготовлений з ініціативи журналу «Україна» та газети «Вечірній Київ» і розрахований на широке коло читачів. У ньому поєднано нариси про 14 найбільш знаних гетьманів, що належали перу класиків вітчизняної історичної науки В. Антоновича, М. Василенка, письменників і науковців Г. Хоткевича, О. Левицького, а також сучасників — Я. Дзири, Ю. Хорунжого. Трохи пізніше

українськими істориками, серед яких В. Смолій, Я. Дашкевич, Ю. Мицик, В. Замлинський, В. Степанков, В. Борисенко, В. Ульяновський, О. Гуржій, було створено колективну працю «Володарі гетьманської булави : історичні портрети» [28] — ґрунтовне ілюстроване видання, що увібрало нариси, есе про двадцятьох найвідоміших козацьких провідників. Логічним продовженням цього тематичного ряду стала колективна праця «Полководці Війська Запорозького: історичні портрети» [44], в якій зібрано близько 30 життєписів героїв Визвольної війни, сподвижників Б. Хмельницького.

У першому десятилітті незалежності перед дослідниками і видавцями закономірно постало також завдання якнайповнішого хронологічного охоплення вітчизняної історії від її витоків до сьогодення. Йшлося насамперед про те, щоби заново інтегрувати до національного надбання постаті Давньохристиянської доби, органічно поєднати їх з діячами наступних періодів. Вирішенню цього завдання послужила підготовка впродовж 1993—2000 рр. і випуск видавництвом «Україна» цілої серії збірників стислих науково-популярних історико-біографічних нарисів: «Історія України в особах, IX—XVIII ст.» [32], «Історія України в особах XIX—XX ст.» [33], книжки М. Котляра «Історія України в особах: Давньоруська держава» [41], колективних праць «Історія України в особах: Литовсько-польська доба» [37], «Історія України в особах: Козаччина» [36]. Пізніше, у 2012 р., серію було продовжено збірником «Історія України в особах: Давньоруська держава. Литовсько-польська доба» [35]. Непересічне значення цих видань полягає в тому, що в них уперше з погляду сучасного історичного досвіду окреслено коло найважливіших, знакових імен діячів минулого, які становлять основу національного пантеону України.

У той же час цікаві проекти реалізовували й інші видавництва. Унікальне за своїм задумом, стилем викладу, високою комунікативною зверненістю до читачів двотомне видання — книгу історико-літературних есеїв про близько двохсот відомих, маловідомих або й зовсім невідомих широкому загалові діячів «Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV—XIX століть» — опублікував в одеському видавництві «Альфа-Омега» письменник, літератор і публіцист Б. Сушинський [23]. Значний інтерес для читання, насамперед студентського та шкільного, становить також опублікований видавництвом «Вища школа» у 2002 р. збірник «Видатні постаті в історії України IX—XIX ст.» [2], який складається зі стислих і дуже інформативних нарисів, присвячених відомим представникам багатьох сфер життя українського суспільства та різних його соціальних прошарків. Так само цінною і різнобічною інформацією цікава укладена А. Клімовим книжка «Видатні українці» [3], яка позиціонується як «малий довідник» і подає відомості про понад 110 співвітчизників — від давніх часів до сучасності, згруповані в тематичні блоки. Помітним внеском у репрезентацію національного пантеону достойників

стала також випущена «Вищою школою» книга «Провідники духовності в Україні», яка поєднала в собі риси збірника стислих біографій, згрупованих у тематичні рубрики «Державні і громадські діячі», «Церковні діячі», «Письменники, публіцисти і видавці», «Діячі науки і освіти», «Митці і дослідники мистецтва» з видовими ознаками довідника, побудованого всередині рубрик за абетковим принципом [47].

До окресленого вище кола біографічних історико-меморіальних збірників тісно прилягає й унікальна книга знаного українського історика Я. Дашкевича «Постаті» [30], яка увібрала статті й нариси про майже 60 визначних діячів тисячолітньої історії України, написані та опубліковані ним починаючи від 1949 р. Особливість її полягає у високому академічному науковому рівні.

Значного поширення набуло видання історико-меморіальних збірників, присвячених діячам окремих регіонів України. До числа їх найбільш відомих зразків належать, зокрема, книги М. Пшеничного «Історичні постаті Черкащини» [19], Р. Коваля «Отамани Гайдамацького краю» [39], В. Ковалінського «Меценати Києва» [38], П. Ротача «Колоски з літературної ниви: короткий літературний календар Полтавщини» [20].

Принципово новим, важливим явищем стала й поява книг різних жанрів і форматів, які чи не вперше широко запровадили у вітчизняну видавничу та інформаційну практику гендерні підходи до осягнення постатей української історії та культури. Однією з перших серед них стала випущена в 1993 р. збірка 43 публіцистичних нарисів О. Козулі «Жінки в історії України» [9]. У пошуках відповіді на питання «якою за своєю природою є українська жінка?» автор розповів про долю жінок, які належали до різних соціальних верств населення — аристократок, козачок, шляхтянок, просвітительок і селянок, письменниць і вчених, доля яких віддзеркалює тисячолітню історію Батьківщини. До кращих зразків збірок гендерної спрямованості належать і книжки Ю. Хорунжого. У 2004 р. побачила світ його документально-есеїстична збірка «Шляхетні українки» [26], присвячена долям визначних жінок — щирих патріоток України, творців її культури, яким судилося жити в нелегкі часи: Олени Пчілки, Л. Старицької-Черняхівської, М. Старицької, О. Стешенко, В. Черняхівської, І. Стешенко, К. Грушевської, В. О'Коннор-Вілінської, Н. Суровцової. Водночас двома виданнями вийшла і його книжка «Мужі чину: історичні парсуни» [27], яка значно ширша за своїм хронологічним діапазоном і охоплює постаті від творця першої Конституції Пилипа Орлика до студентів, які брали участь у подіях жовтня 1990-го, що стали важливим етапом боротьби за здобуття Україною незалежності. Коло визначних українців, представлених у збірці, дуже різноманітне, усіх їх об'єднує служіння Батьківщині: Гр. Полетика, В. Каразин, П. Чубинський, М. Драгоманов, Є. Чикаленко, В. Вернадський, М. Косач, І. Стешенко, В. Дурдуківський, Гр. Кочур, В. Стус та інші.

Тоді ж колективом учених, які гуртувалися навколо Центру українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а також із залученням текстів науковців діаспори було підготовлено, а видавництвом «Либідь» опубліковано з передмовою І. Дзюби у прекрасному художньому оформленні, з великою кількістю кольорових портретів книгу «Українки в історії» [48]. Близько 70 біографічних нарисів про визначних українок охоплюють час від Княжої доби до початку ХХІ ст. і були згруповані в розділи: «Українка у традиційному суспільстві», «Визначні українки-вчені Новітньої доби», «В обороні національних прав», «Жінки в українській літературі», «Мисткині», «Наші сучасниці».

Перше десятиліття ХХІ ст. привнесло нові, хоча й не завжди позитивні тенденції в розвиток біографічної видавничої та інформаційної справи. Значною мірою це було пов'язано з утвердженням на той час олігархічного режиму, псевдоеліт, які прагнули до легітимізації шляхом долучення своїх імен до скрижалів багатовікової історії та культури України, з тенденціями тяжіння до елітарного етатизму на шкоду демократичним, народознавчим традиціям української гуманітаристики. На цьому ґрунті з'явилося чимало парадно-офіційних так званих «золотих книг української еліти», в яких поряд зі знаковими іменами діячів минулого, а також відомих учених і митців сучасності постали «життя» нових «господарів». Відбулася й видова трансформація біографічних збірок, перехід від напрацьованого кількома поколіннями українських учених і видавців проблемно-тематичного способу їх організації, найбільш відповідного до завдань представлення колективного портрета достойників нації, до подання імен в абетковій послідовності, що є притаманним словникам, довідникам, енциклопедіям. Так колективний образ Батьківщини почав «розсипатися» по окремих іменах, мало пов'язаних між собою в часі, сферах суспільного життя.

Безперечно, професійним дослідникам, які залучалися до реалізації таких видавничих проєктів, вдалося написати чимало гарних з методичного погляду науково-популярних біографічних нарисів. Загалом вдалим виданням став випущений видавництвом «Євроімідж» до 10-ї річниці незалежності України меморіальний альманах «Видатні діячі України минулих століть» [1]. Невдовзі на його основі було підготовлено розширені публікації — перші два (історичні) томи ще більш розкішної за своїм поліграфічним виконанням шеститомної «Золотої книги української еліти» [4] та значно скромніше видрукований двотомник «Народжені Україною» [17], позначений грифом рекомендованого Міністерством науки і освіти України. Втім прикметно, що широкий читацький загал усіх цих книг, виданих розкішно і у великому форматі, так ніколи й не побачив, а вчені української діаспори оцінили їх появу не дуже позитивно.

Певною проблемою тривалий час залишалися також усе нові перевидання нашвидкуруч скопійованих абеткових за побудовою біографічних

збірників типу «100 імен», «300 імен» тощо. Запозичені із зарубіжної комерційної видавничої практики не дуже високого штибу, вони в цілому знаходяться поза межами традиції вітчизняних біографічних меморіальних збірників, яку ми тут розглядаємо.

Справжнього свого продовження і поступального розвитку традиція меморіальних історико-біографічних збірників здобуває у випуску різноманітних галузевих, регіональних та місцевих видань, біографічних альманахів, присвячених діячам окремих напрямів культури і мистецтва, освіти і науки. Таких видань у роки незалежності України вийшло друком чимало, і їхній аналіз, по суті, має бути предметом окремого спеціального дослідження. Згадаємо тут лише окремі серед них, які за важливістю проблематики, що виходить на загальнонаціональний рівень, і високими методологічними засадами підготовки посідають особливе місце, хоча окремі з них і виходять за межі окресленої нами видової приналежності.

На рубежі століть в Україні зусиллями Інституту історії України НАН України вперше було підготовлено науково-документальне видання, присвячене урядам усіх державних утворень на території України у XX ст., де системно оприлюднено дані про персоналії їх керівників [49].

Особливий інтерес становлять книги-меморіали, присвячені видатним діячам вітчизняної науки. Ще в 1998 р., до 80-річчя НАН України, Інститутом історії України НАН України було випущено збірник біографічних нарисів «Члени-засновники Національної академії наук України» [52]. Кілька років тому, з нагоди 100-річного ювілею Академії, Національною бібліотекою України імені В.І. Вернадського опубліковано фундаментальне біобібліографічне видання «Засновники і президенти Національної академії наук України» [31]. Унікальним дослідженням і, по суті, книгою, яка за своїм поліграфічним і художнім виконанням може претендувати на звання пам'ятки сучасної книжкової культури, стала випущена у 2002 р. книга З. Хижняк «Ректори Києво-Могилянської академії. 1615—1817 pp.» [50].

Продовженням традиції, започаткованої в діаспорі згаданою раніше книжкою «Самі про себе», стало становлення в Україні надзвичайно цікавого видавничого біографічного напрямку. У 2015 р. видавництво «Кліо» випустило у цьому форматі книгу «Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років» [22]. Її упорядниця Р. Мовчан і сама вважала, що ця книга має викликати в читача асоціацію зі збіркою Ю. Луцького. Нею зібрано автобіографії 105 українських митців доби «Розстріляного Відродження», значну частину яких написано для багатотомного «Словника українських письменників», над яким працював упродовж багатьох років літературознавець і бібліограф М. Плевако (1890—1941). Серед опублікованих документів є дуже різні за жанром і обсягом автобіографії (художні, мемуарного типу і ділові, службові) як добре знаних нині літераторів (М. Вороний, Олесь Досвітній, М. Драй-Хмара, М. Зеров, М. Йогансен, Гр. Косинка,

М. Куліш, В. Підмогильний, Л. Старицька-Черняхівська, В. Поліщук, П. Филипович), так і мало відомих сучасним читачам.

Останніми роками у справі репрезентації суспільству відомих діячів минулого відбуваються суттєві зрушення. Кількість нових історико-меморіальних збірників і альманахів відчутно зменшується. Але це лише частково пов'язано зі скороченням можливостей книговидання, обумовлених війною. Головна причина полягає в тому, що змінилися власне функції репрезентативних біографічних видань. Очевидно, що головні завдання, які вони виконували, — представлення громадськості знакових імен України, утвердження у свідомості співвітчизників постатей національного пантеону, значною мірою вже успішно реалізовані. А тому історико-меморіальні збірники поступаються місцем іншим видам друкованої продукції: насамперед абетковим біографічним словникам і довідникам національного, регіонального, галузевого спрямування, біобібліографіям, збірникам наукових досліджень, присвяченим як окремим персоналіям, так і певним групам, а також монографічним працям. Нині перед дослідниками і видавцями постають уже завдання не лише і не стільки «повернення» до народної пам'яті імен видатних представників минулих поколінь, скільки поглибленого осмислення їхніх долі, вчинків, спадщини, яку вони залишили.

Помітною тенденцією стає також переміщення значної частини публікацій, присвячених знаковим іменам України, до електронних інформаційних ресурсів — на інтернетсайти історико-культурної, суспільно-політичної спрямованості, в соціальні мережі, доступні на малих гаджетах, — у телеграм-каналах, Фейсбуці, Інстаграмі тощо. В їхньому просторі вони набувають усе більш популярного, просвітницького характеру та цільової спрямованості на задоволення інформаційних потреб різних категорій читачів / користувачів. Зрозуміло, зазначені матеріали ґрунтуються переважно на напрацюваннях, опублікованих у минулі роки у друкованих виданнях, хоча і значною мірою адаптованих. На жаль, далеко не все, розміщене в електронних мережах, відповідає високим науковим та інформативним критеріям, але все одно — створює важливий у наш час ефект широкого комунікативного охоплення користувачів. Ці процеси розвиваються нині швидко, особливо зважаючи на зростання вагомості інформації патріотичного спрямування, суспільний інтерес до неї. З наукового та науково-методичного погляду це явище потребує ще окремого спеціального осмислення.

Наукова новизна. Уперше історико-меморіальні біографічні збірники та альманахи, їхні видова і жанрова специфіка, ідейне спрямування, добір персоналій, особливості композиційної побудови, втілені в них засоби комунікації з читацькою аудиторією розглянуто як яскравий феномен вітчизняного книговидання, що заслуговує на окрему увагу. Новизна запропонованих підходів полягає у виокремленні із загального, досить чисельного масиву біографічної літератури тих знаменних для свого часу видань, які

ставали справжньою подією в інтелектуальному і духовному житті суспільства, викликали значний резонанс серед громадськості. Чимало з них заслуговують на ґрунтовний аналіз і як явище, породжене суспільним поступом, утвердженням національної й державницької свідомості українців, і як яскраве явище розвитку вітчизняної книжкової культури.

Висновки. Історико-меморіальні збірники є окремим видом біографічної друкованої продукції, не тотожним довідковим виданням — словникам, довідникам, покажчикам. Відмінності між ними є досить значними, хоча в наш час і спостерігається певна жанрово-видова рухомість і невизначеність, поєднання в багатьох виданнях різних перехідних форм. Характерними ознаками, які вирізняють біографічні історико-меморіальні збірники серед інших видів біографічних видань, є їхня спрямованість не на подання структурованої за жорсткими вимогами, традиційно усталеними для довідкових видань, точної і вивіреної інформації, а на репрезентацію України в образах головних, знакових постатей національного пантеону, імен, з якими пов'язані уявлення про історію, боротьбу за утвердження національних інтересів і державності, поступ суспільного життя, розвиток культури, науки і техніки, освіти, літератури і мистецтва, інших сфер життєдіяльності суспільства, а також на представлення окремих історичних регіонів, міст і областей. Вони виступають своєрідними візитівками України, які окреслюють в яскравих іменах вагомість її людського потенціалу крізь віки.

Відповідно до їхньої особливої комунікативної функції біографічним історико-меморіальним збірникам притаманна здебільшого організація матеріалу не за абетковим, а за хронологічним принципом, незрідка в поєднанні з проблемно-тематичним. Вони різняться від довідкових видань також своїми вільними композиційними формами і белетризованими прийомами викладу матеріалу, високою емоційною насиченістю, розрахованою на досягнення активного й зацікавленого читачького сприйняття.

Започаткування і піднесення справи випуску біографічних історико-меморіальних збірників у другій половині XIX — на початку XX ст. на Сході і Заході України, згодом — зусиллями наукових і культурних центрів української діаспори, а після здобуття Україною в 1991 р. незалежності — на Батьківщині, було відображенням і своєрідною маніфестацією важливих етапів національного відродження, боротьби за здобуття і зміцнення державності. Нині біографічні історико-меморіальні збірники значною мірою вже виконали свою високу національно-інтеграційну, інтелектуальну та духовну місію і поступаються своїм значенням на тлі випуску численних енциклопедій, словників і довідників нового покоління широкому потоку видань біографічної літератури різних жанрів. Подальші перспективи розвитку цього важливого напрямку біографіки пов'язані переважно з інтеграцією його до національного електронного інформаційного простору.

Джерела

1. Видатні діячі України минулих століть = Outstanding Ukrainian Personalities of the Past : мемор. альманах / редкол.: О. Шокало (голов. ред.) та ін. Київ : Євроімідж, 2001. 623 с. : іл. («Золоті імена України»). Укр. та англ. мовами.
2. Видатні постаті в історії України IX—XIX ст. : Короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В.І. Гусев (кер. кол. авт.), В.П. Дрожин, Ю.О. Калінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. Київ : Вища школа, 2002. 359 с. : іл.
3. Видатні українці : довідник / авт.-упоряд. А.А. Клімов. Харків : Веста, 2010. 224 с.
4. Золота книга української еліти = Golden Book of Ukrainian Elite : інформ.-іміджевий альманах : у 6 т. / голов. ред. О. Онопрієнко. Київ : Євроімідж, 2001. Т. 1—6. Укр. та англ. мовами.
5. Изображения людей знаменитых или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малороссии / сост. Ю.А. Пелевин. Москва : И.В. и П.В. Киреевские ; Тип. Августа Семена, при Имп. Медико-хирург. акад., 1844. 4, 42 л. : ил.
6. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах / сост.: В.Б. Антонович, В.А. Бец. Киев : Тип. Имп. Ун-та Св. Владимира, 1885. 7, 110 с. : 21 табл.
7. Кедровський В. Обриси минулого: Деякі останні діячі українофіли напередодні революції 1917 року. Нью-Йорк : Свобода, 1966. 133 с.
8. Кисельов Й.М. Театральні портрети : Нариси про майстрів української радянської сцени. Київ : Мистецтво, 1955. 335, [2] с. : портр.
9. Козуля О. Жінки в історії України. Київ : Укр. центр духовної культури, 1993. 256 с.
10. Корифеи украинской сцены : с 8 портр. Киев : Тип. П. Барского, 1901. 192 с., 8 л. портр.
11. Левицький К. Українські політики : Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907—1914 рр. Львів : Вид. Спілка «Діло», 1937. Ч. 1—2.
12. Лозинський М. Люди : Біографічно-літературні нариси : з портретами. Львів : Друк. «Народова» Манецких, 1909. 131 с. : портр.
13. Луговий Ол. Визначне жіноцтво України: історичні життєписи у чотирьох частинах. Український робітник : Торонто, 1942. 252 с. Перевидання в Україні: Луговий О. Визначне жіноцтво України : Історичні життєписи (від княжих часів до перших десятиліть ХХ ст.). Київ : Дніпро, 1994. 334, [1] с.
14. Мазурмович Б.М. Видатні вітчизняні зоологи. Київ : Рад. школа, 1953. 224 с. : портр.
15. Майстри української радянської сцени : довідник / авт.-упоряд.: Р. Бернацька, С. Заїончківська. Київ : Держ. вид. образотв. мистец. і муз. літ. УРСР, 1962. 319 с. : портр.
16. Назарко І.І. Київські і Галицькі митрополити : біограф. нариси (1590—1960). Рим, 1962. XVII, 271 с.: іл. (Записки Чину Св. Василя Великого; Сер. II. Секція I. Т. 13).
17. Народжені Україною : меморіальний альманах : у 2-х т. Київ : Євроімідж, 2002. Т. 1—2. («Золоті імена України»). Укр., рос. та англ. мовами.
18. Передвісники і творці Листопадового Зриву. Західно-українські громадські і політичні діячі / опрац. і зред. С.Ф. Волинець. Вінніпег : Тризуб, 1965. 324 с. : фотогр.
19. Пшеничний М. Історичні постаті Черкащини. Черкаси : Сіяч, 1994. 208 с.
20. Ротач П. Колоски з літературної ниви : короткий літературний календар Полтавщини. Полтава : Полтав. літератор, 1999. 560 с.

21. Самі про себе : автобіографії видатних українців XIX століття / ред. Ю. Луцький = About themselves : autobiographies of prominent Ukrainians of the XIX-th century / ed. George Luckyj. Нью-Йорк, 1989. 327 с.
22. Самі про себе. Автобіографії українських митців 1920-х років / упоряд. Р. Мовчан, Київ : Кліо. 640 с.
23. Сушинський Б.І. Козацькі вожді України. Історія України в образах її вождів та полководців XV—XIX століть. Історичні есе. У 2 т. Т. 1. Одеса : Альфа-Омега, 1998. 685 с. Т. 2. Кн. 2. Одеса : ВМВ, 2004. 591 с. («Козацька Україна»).
24. Тобілевич С. Корифеї українського театру : Портрети. Спогади. Київ : Мистецтво, 1947. 112, [4] с. : портр., іл.
25. Українські композитори / ред. та упоряд. М. Гаврилюк. Буенос-Айрес : Укр. друк. «Чемпіон» Осипа Кузьмича, 1970. 85 с.
26. Хорунжий Ю. Шляхетні українки : Есеї-парсуни. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2004. 208 с. : іл.
27. Хорунжий Ю. Мужі чину : Історичні парсуни. 2-ге вид. Київ : Вид-во ім. Олени Теліги, 2005. 424 с. : іл.

Дослідження

28. Володарі гетьманської булави : історичні портрети / авт. передм. В.А. Смолій. Київ : Варта, 1994. 560 с.
29. Гетьмани України : історичні портрети. Київ : Вид-во журн. «Україна», газ. «Вечірній Київ», 1991. 216 с.
30. Дашкевич Я. Постаті : Нариси про діячів історії, політики, культури. 2-ге вид., виправл. й доповн. / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського, Львів. відділення. Львів : Літер. агенція «Піраміда», 2007. 808 с.
31. Засновники і президенти Національної академії наук України : біобібліографічні матеріали. Київ, 2021. 946 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004169>
32. Історія України в особах. IX—XVIII ст. Київ : Україна, 1993. 396 с.
33. Історія України в особах XIX—XX ст. Київ : Україна, 1995. 480 с.
34. Історична біографіка в Україні : проблеми, завдання і перспективи розвитку досліджень, видавничої та інформаційної роботи : кол. моногр. Київ, 2019. 364 с.
35. Історія України в особах : Давньоруська держава. Литовсько-польська доба. Київ : Україна, 2012. 440 с.
36. Історія України в особах : Козаччина. Київ : Україна, 2000. 300 с.
37. Історія України в особах : Литовсько-польська доба / авт.: О.М. Дзюба, О.В. Русина, В.А. Смолій та ін. Київ : Україна, 1997. 272 с.
38. Ковалинський В.В. Меценати Києва. Київ : Северин-пресс, Кобза, 1995. 365, [3] с. : іл. (Бібліотека музею історії м. Києва).
39. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю : 33 біографії. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 615 с.
40. Костомаров М.І. Історія України в життєписах визначних її діячів : З портретом автора на спомин 100-літніх его народин. Переложив Олександр Барвінський; 2-е вид., ілюстр. Львів : З друкарні Наук. Тов-ва ім. Шевченка, 1918. [2], 493, [2] с.
41. Котляр М. Історія України в особах : Давньоруська держава. Київ : Україна, 1996. 240 с.
42. Ляшко С.М. Українські біографічні довідкові видання XIX—XX століття: історичні та теоретико-методичні засади. Запоріжжя : Дике поле, 2010. 288 с.

43. Петров Н.И. Очерки истории украинской литературы XIX столетия. Киев, 1884. 457, 7 с.
44. Полководці Війська Запорозького : Історичні портрети. Київ : ВД «КМ Academia», 1998. 307 с. («Козацька спадщина»).
45. Попик В.І. Ресурси довідкової біографічної інформації : історичний досвід формування, сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку : моногр. Київ, 2013. 518 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005584>
46. Попик В.І. Біографіка : феномен культури і науки, інформаційний ресурс суспільства : моногр. Київ, 2021. 450 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004201>
47. Провідники духовності в Україні : довідник. Київ : Вища школа, 2003. 782 с.
48. Українки в історії України / відп. ред. В. Борисенко. Київ : Либідь, 2004. 328 с.
49. Уряди України у XX ст. : наук.-документ. видання. Київ : Наук. думка, 2001. 607 с.
50. Хижняк З.І. Ректори Києво-Могилянської академії. 1615—1817 рр. Київ: ВД «КМ Academia», 2002. 192 с.
51. Чишко В.С. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України. Київ : БМТ, 1996. 239 с.
52. Члени-засновники Національної академії наук України : зб. нарисів / упоряд. С.В. Кульчицький ; відп. ред. В.А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1998. 375 с.
53. Юхимець Г.М., Цинковська І.І. Гетьмани України на гравірованих портретах початку XIX ст. : іконографічний аспект дослідження // Українська біографістика. 1918. Вип. 16. С. 162—176. <https://doi.org/10.15407/ub.16.162>

Отримано 11 лютого 2025 р.

REFERENCES

Sources

1. Shokalo O. Vydatti diiachi Ukrainy mynulykh stolit = Outstanding Ukrainian Personalities of the Past : memor. almanakh. [Outstanding Ukrainian Personalities of the Past = Memoir. Almanac. Editorial]: Kyiv, 2001. 623 p., ill. ("Golden Names of Ukraine"). [In Ukrainian and English].
2. Vydatti postati v istorii Ukrainy 9—19 st. : Korotki bihrafichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety [Outstanding Figures in the History of Ukraine 9th—19th Centuries: Short Biographical Sketches. Historical and Artistic Portraits] / V.I. Husiev (Ed.). Kyiv, 2002. 359 p. [In Ukrainian].
3. Klimov A.A. Vydatti ukraintsi : dovidnyk [Outstanding Ukrainians: Directory]. Kharkiv, 2010. 224 p. [In Ukrainian].
4. Onopriienko O. Zolota knyha ukrainskoi elity = Golden Book of Ukrainian Elite : inform.-imidzhevyi almanakh [Golden Book of Ukrainian Elite : information-image almanac]. Kyiv, 2001. Vol. 1—6. [In Ukrainian and English].
5. Izobrazheniia liudei znamenitykh ili chem-nibud zamechatelnykh, prynadlezhashchikh po rozhdeniiu ili zaslugam Malorossii [Images of famous or remarkable people belonging to Little Russia by birth or merit Malorossia] / F. Pelevin (Comp.) Moscow, 1844. 4, 42 p. [In Russian].
6. Istoricheskie deiateli Iugo-Zapadnoi Rossii v biografiakh i portretakh [Historical figures of South-Western Russia in biographies and portraits] / V.B. Antonovich, V.A. Bets (Comps.). Kyiv, 1885. 7, 110 p. : 21 tables. [In Russian].

7. Kedrovskiy V. Obrysy mynulo: Deaki ostanni diiachi ukrainofly naperedodni revoliutsii 1917 roku [Outlines of the past: Some of the last figures of the Ukrainophile on the eve of the 1917 revolution]. New York, 1966. 133 p. [In Ukrainian].
8. Kyselov Y.M. Teatralni portrety: Narysy pro maistriv ukrainskoi radianskoi stseny [Theatrical portraits: Essays on the masters of the Ukrainian Soviet stage]. Kyiv, 1955. 335, [2] p. : portraits. [In Ukrainian].
9. Kozulia O. Zhinky v istorii Ukrainy [Women in the history of Ukraine]. Kyiv : Ukrainian Center for Spiritual Culture, 1993. 256 p. [In Ukrainian].
10. Korifei ukrainskoi stseny [Luminaries of the Ukrainian stage]. Kyiv, 1901. 192 p. : 8 portraits. [In Russian].
11. Levytskyi K. Ukrainski polityky: Sylvety nashykh davnykh posliv i politychnykh diiachiv 1907—1914 rr. [Ukrainian politicians: Silhouettes of our old ambassadors and political figures 1907—1914]. Lviv, 1937. Parts 1—2. [In Ukrainian].
12. Lozynskyi M. Liudy : Biohrafichno-literaturni narysy: Z portretamy. [People: Biographical and literary essays: With portraits] Lviv: Printing House “Narodova” Maniatsky, 1909. 131 p. : portraits [In Ukrainian]
13. Luhovyi Ol. Vyznachne zhinotstvo Ukrainy : istorychni zhyttiepysy u chotyrokhs chas-tynakh [Prominent women of Ukraine: historical biographies in four parts]. *Ukrainian worker* : Toronto, 1942. 252 p. Reprint in Ukraine: Vyznachne zhinotstvo Ukrainy: Istorychni zhyttiepysy (vid kniazhykh chasiv do pershykh desiatylyt 20 st.) [Prominent women of Ukraine: Historical Biographies (from Princely Times to the First Decades of the 20th Century)] Kyiv, 1994. 334, [1] p. [In Ukrainian].
14. Mazurmovykh B.M. Vydatni vitchyzniani zoolohy [Outstanding domestic zoologists]. Kyiv, 1953. 224 p. : portraits. [In Ukrainian].
15. Bernatska R., Zaionchivska S. Maistry ukrainskoi radianskoi stseny : dovidnyk [Masters of the Ukrainian Soviet stage : handbook]. Kyiv, 1962. 319 p. : portraits. [In Ukrainian].
16. Nazarko I.I. Kyivski i Halytski mytropolyty: Biohrafichni narysy (1590—1960). [Kyiv and Galician Metropolitans: Biographical Essays (1590—1960)]. Rome, 1962. XVII, 271 p. : ill. (Notes of the Order of Saint Basil the Great, Ser. II, Section I, Vol. 13). [In Ukrainian].
17. Narodzheni Ukrainoiu : memorialnyi almanakh [Born in Ukraine: a memorial almanac]. Kyiv, 2002. Vols. 1—2. (“Golden Names of Ukraine”). [In Ukrainian, Russian and English].
18. Volynets S.F. Peredvisnyky i tvortsi Lystopadovoho Zryvu. Zakhidno-ukrainski hromad-ski i politychni diiachi [Harbingers and creators of the November Break. Western Ukrainian public and political figures] Winnipeg, 1965. 324 p. : photos. [In Ukrainian].
19. Pshenychnyi M. Istorychni postati Cherkashchyny [Historical figures of Cherkasy region]. Cherkasy, 1994. 208 p. [In Ukrainian].
20. Rotach P. Kolosky z literaturnoi nyvy : korotkyi literaturnyi kalendar Poltavshchyny [Ears of grain from the literary field: a short literary calendar of Poltava region]. Poltava, 1999. 560 p. [In Ukrainian].
21. Lutskyi Yu. Sami pro sebe : avtobiohrafii vydatnykh ukraintsiv 19 stolittia [About themselves: autobiographies of prominent Ukrainians of the XIXth century]. New York, 1989. 327 p. [In Ukrainian].
22. Movchan R. Sami pro sebe. Avtobiohrafii ukrainskykh myttsiv 1920-kh rokiv [About themselves. Autobiographies of Ukrainian artists of the 1920s] Kyiv, 2024. 640 p. [In Ukrainian].
23. Sushynskiy B.I. Kozatski vozhdii Ukrainy. Istoriia Ukrainy v obrazakh yi vozhdiv ta pol-kovodtsiv 15—19 stolit. Istorychni ese [Cossack leaders of Ukraine. History of Ukraine in

the images of its leaders and commanders of the 15—19 centuries. Historical essays]. In 2 vols. Vol. 1. Odesa, 1998. 685 p. ; Vol. 2. Odesa, 2004. 591 p. (“Cossack Ukraine”). [In Ukrainian].

24. Tobilevych S. Koryfei ukrainskoho teatru: Portrety. Spohady [Coryphei Ukrainian Theater: Portraits. Memoirs]. Kyiv, 1947. 112, [4] p. : portraits, ill. [In Ukrainian].
25. Havryliuk M. Ukrainski kompozytory [Ukrainian Composers] Buenos Aires, 1970. 85 p. [In Ukrainian].
26. Khorunzhyi Yu. Shliakhetni ukrainky : Esei-parsuny. [Shlyakhetni Ukrainianinki : Essays-portraits]. Kyiv, 2004. 208 p. : ill. [In Ukrainian].
27. Khorunzhyi Yu. Muzhi chynu: Istorychni parsuny [Man of rank: historical portraits]. 2nd edition. Kyiv, 2005. 424 p. : ill. [In Ukrainian].

Studies

28. Volodari hetmanskoï bulavy : istorychni portrety [Holders of the Hetman's Mace: Historical Portraits] / V.A. Smolii (Author of the foreword). Kyiv, 1994. 560 p. [In Ukrainian].
29. Hetmany Ukrainy: istorychni portrety [Hetmans of Ukraine: Historical Portraits]. Kyiv, 1991. 216 p. [In Ukrainian].
30. Dashkevych Ya. Postati : Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury [Figures: Essays on Figures of History, Politics, and Culture]. 2nd edition, revised and supplemented. Lviv, 2007. 808 p. [In Ukrainian].
31. Zasnovnyky i prezydenty Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy : biobibliohrafichni materialy [Founders and Presidents of the National Academy of Sciences of Ukraine: Biobibliographic Materials]. Kyiv, 2021. 946 p. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004169> [In Ukrainian].
32. Istoriiia Ukrainy v osobakh. IX—XVIII st. [History of Ukraine in Persons. 9—18 centuries]. Kyiv, 1993. 396 p. [In Ukrainian].
33. Istoriiia Ukrainy v osobakh XIX—XX st. [History of Ukraine in Persons of the 19—20 centuries] Kyiv, 1995. 480 p. [In Ukrainian].
34. Istorychna biohrafika v Ukraini : problemy, zavdannia i perspektyvy rozvytku doslidzhen, vydavnychoi ta informatsiinoi roboty : kolektyvna monohrafiia [Historical Biography in Ukraine: Problems, Tasks and Prospects for the Development of Research, Publishing and Information Work: Collective Monograph]. Kyiv, 2019. 364 p. [In Ukrainian].
35. Istoriiia Ukrainy v osobakh: Davnoruska derzhava. Lytovsko-polska doba [History of Ukraine in Persons: Ancient Russian State. Lithuanian-Polish Period]. Kyiv, 2012. 440 p. [In Ukrainian].
36. Istoriiia Ukrainy v osobakh: Kozachchyna [History of Ukraine in Persons: Cossack epoch] Kyiv, 2000. 300 p. [In Ukrainian].
37. Dziuba O.M., Rusyn O.V., Smolii V.A. and others. Istoriiia Ukrainy v osobakh : Lytovsko-polska doba [History of Ukraine in Persons: Lithuanian-Polish Period]. Kyiv, 1997. 272 p. [In Ukrainian].
38. Kovalynskiy V.V. Metsenaty Kyieva [Patrons of Kiev]. Kyiv, 1995. 365, [3] p. : ill. (Library of the Museum of History of Kyiv). [In Ukrainian].
39. Koval R. Otamany Haidamatskoho kraiu: 33 biohrafii. [Atamans of the Haidamatsk Territory: 33 biographies]. Kyiv, 1998. 615 p. [In Ukrainian].
40. Kostomarov M.I. Istoriiia Ukrainy v zhyttiepyssakh vyznachnykh yii diiachiv: Z portretom avtora na spomyn 100-litnykh yeho narodyn. Perelozhyv Oleksander Barvinskyyi [History of Ukraine in the biographies of its prominent figures: With a portrait of the author in

- memory of the 100th anniversary of his birth. Translated by Oleksandr Barvinsky]. 2nd edition, illustrations. Lviv, 1918. [2], 493, [2] p. [In Ukrainian].
41. Kotliar M. Istoriia Ukrainy v osobakh: Davnoruska derzhava [History of Ukraine in individuals: Ancient Russian state]. Kyiv, 1996. 240 p. [In Ukrainian].
42. Liashko S.M. Ukrainski bihrafichni dovidkovi vydannia XIX—XX stolittia : istorychni ta teoretyko-metodychni zasady [Ukrainian biographical reference publications of the 19th—20th centuries: historical and theoretical-methodological foundations]. Zaporizhzhia, 2010. 288 p. [In Ukrainian].
43. Petrov N.I. Ocherki istorii ukrainskoi literatury XIX stoletia [Essays on the history of Ukrainian literature of the 19th century]. Kyiv, 1984. 457, 7 p. [In Russian].
44. Polkovodtsi Viiska Zaporozkoho : Istorychni portrety [Commanders of the Zaporozhian Army: Historical portraits]. Kyiv, 1998. 307 p. (“Kossack heritage”).
45. Popyk V.I. Resursy dovidkovoï bihrafichnoi informatsii: istorychnyi dosvid formuvannia, suchasnyi stan, problemy ta perspektyvy rozvytku [Resources of background biographical information: historical experience of formation, current state, problems and prospects of development]. Kyiv, 2013. 518 p. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0005584> [In Ukrainian].
46. Popyk V.I. Biohrafika : fenomen kultury i nauky, informatsiinyi resurs suspilstva : monohrafiia [Biography: a phenomenon of culture and science, an information resource of society: monograph]. Kyiv, 2021. 450 p. Retrieved from: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0004201> [In Ukrainian].
47. Providnyky dukhovnosti v Ukraini : dovidnyk [Spiritual leaders in Ukraine: a reference book]. Kyiv, 2003. 782 p. [In Ukrainian].
48. Ukrainky v istorii Ukrainy [Ukrainian women in the history of Ukraine] / V. Borysenko (Executived Ed.). Kyiv, 2004. 328 p. [In Ukrainian].
49. Uriady Ukrainy u XX st.: Naukovo-dokumentalne vydannia [Governments of Ukraine in the 20th century: Scientific and documentary edition]. Kyiv, 2001. 607 p. [In Ukrainian].
50. Khyzhniak Z.I. Rektory Kyievo-Mohylianskoi akademii. 1615—1817 rr. [Rectors of the Kyiv-Mohyla Academy. 1615—1817]. Kyiv, 2002. 192 p. [In Ukrainian].
51. Chyshko V.S. Biohrafichna tradytsiia ta naukova bihrafia v istorii i suchasnosti Ukrainy [Biographical tradition and scientific biography in the history and present of Ukraine] Kyiv, 1996. 239 p. [In Ukrainian].
52. Chleny-zasnovnyky Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy : zbirnyk narysiv [Founding Members of the National Academy of Sciences of Ukraine : Collection of Essays] / S.V. Kulchytskyi (Comp.), V.A. Smolii (Executived Ed.). Kyiv, 1998. 375 p. [In Ukrainian].
53. Yukhymets H.M., Tsynkovska I.I. Hetmany Ukrainy na hravirovanykh portretakh pochatku XIX st. : ikonohrafichnyi aspekt doslidzhennia [Hetmans of Ukraine in engraved portraits of the early 19th century: iconographic aspect of the study]. *Ukrainska bihrafistyka* [Ukrainian Biography]. 2018. Iss. 16, pp. 162—176. <https://doi.org/10.15407/ub.16.162> [In Ukrainian].

Received on February 11, 2025

Volodymyr Popyk

V.I. Vernadskyi National Library of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-8746-1026

E-mail: popyk@nbuv.gov.ua

COLLECTIVE PORTRAIT OF UKRAINE:
HISTORICAL AND MEMORIAL COLLECTIONS
DEDICATED TO OUTSTANDING FIGURES
OF HISTORY AND CULTURE

The purpose of the study is to analyze the most significant publications that represent a collective portrait of iconic figures of national history and culture, to generalize the experience of creating historical and memorial biographical collections, the principles that determined their character and the selection of names of dignitaries, the style, forms and means of presenting personalities. The above is necessary for understanding the place and significance of such publications as monuments of public life and book publishing, to determine the scientific, methodological and informational principles of further development of work on the dissemination of knowledge about prominent Ukrainians. **The research methodology** is based on the application of the principles of historicism, the foundations of chronological, retrospective, problem-thematic analysis, source, historiographic and bibliographic methods of analyzing historical and memorial collections as a reflection of social processes and as monuments of domestic book culture. **Scientific novelty.** For the first time, historical and memorial biographical collections, their specific type and genre, ideological direction, selection of personalities, features of compositional construction, are considered as a bright phenomenon of domestic book publishing, which deserves special attention. **Conclusions.** It is substantiated that historical and memorial collections constitute a special type of biographical printed products, not identical to reference publications — dictionaries, directories, indexes. The characteristic features that distinguish them from other types of biographical literature are the focus not on presenting structured information, but on representing Ukraine in the images of iconic figures, with which are associated ideas about history, the struggle for the establishment of national interests and national statehood, public life, the development of culture, science and technology, education, literature and art, other spheres of society, as well as the representation of individual historical regions, cities and regions.

Key words: historical and memorial collections, biography, iconic names of Ukrainian history and culture, collective portrait of the nation.